

ספריות efa נס ליון

מאת נורית כנען-קדר

ביסודה של סקירת ספריותיהם של היקים עמדה היכרותי עם ספריית אבי, פרופסור ארווין רבאו ז"ל. ספרים רבים מתוכה נשמרו עד עצם היום הזה ברשותי וברשות אחותי ואחי, פרופסור יעל קציר ופרופסור מיכה רבאו. ספרים בודדים נשמרים גם בספרייתו של בני פרופסור חגי כנען. חיי המקצועיים, כהיסטוריונית של תולדות האמנות, עוצבו בבית הורי בסיועה של אותה ספריית-אמנות. אני זוכרת כיצד בשוכי הביתה מפעולה בתנועת הנוער (התנועה המאוחדת) ראיתי את אבי יושב ומעיין בספרי אמנות. הוא הסביר לי את יצירתו המופלאה של דוֹצ'ו, כאשר רקע הזהב של התמונה, הצבעים הקסומים משכו את ליבי בכוח רב. כמרצה צעירה באוניברסיטת תל-אביב, ביליתי שעות רבות בחנות הספרים ובאנטקוואריאט של לנדסברגר, ואחר-כך פרנס ברחוב בן-יהודה בתל-אביב. שם נקלטו ספריות רבות של היקים ורבים מן הספרים שרכשתי שם היו מורי-דרך לעבודתי.

ספרות קלאסית ועדכנית כאחד

בספר "בין המולדות – היקים במחוזותיהם" במאמרי על תרומתם של היקים לאומנויות הפלסטיות בחברה הישראלית שהתפרסם בשנת 2005 כתבתי את הדברים הבאים: "היקים לא קראו רק את הקלסיקונים הגרמניים, דוגמת שילר, גיטה והיינה (שאותו ראו כיהודי), אלא הם קראו – בשפת המקור – גם את הסופרים היהודיים בני זמנם: לֵיאֹן פויכטוונגר, יעקב וסרמן, ופרנץ ורפל. ספריותיהם כללו ספרים רבים בתולדות האמנות, מן האמנות הגותית והאמנות הרומנסקית של ימי-הביניים ועד לאמנות הרנסאנס ולציירים ופסלים כמו ברלך, אך הם נהו גם אחרי אמנות המזרח הרחוק, נהייה שהיה בה ביטוי לתפישות האוונגרד ברפובליקת וויימר בדבר ההכרה בעולמות האחרים. ספריות אלה שונות בתכלית מספריית

לענייני דיומא. הם השפיעו גם על הדור הבא, ששמע את הדיונים, והבין את חשיבותם למתדייניו.

השאלון הראשון

מתוך הבנות אלה והקשר העמוק שלי לספריות הללו החלטתי באחרונה לפנות לקהילתנו ולבקש מידע על ספריות פרטיות שהביאו עימם יקים מגרמניה. זהו איננו מאמר מחקרי, אלא מאמר המתבסס על מכתביהם ותשובותיהם של בני היקים לשאלותיי בדבר ספריות הוריהם ועל יחסם לאותם ספריות. יש לזכור כי רבים מהצאצאים שכתבו לי, אינם קוראים גרמנית. ביקשתי מידע על ההרכב הכללי ועל הקטגוריות העיקריות של הספריות. להלן שאלון הקטגוריות: 1. ספרים על הארץ באותן שנים – גיאוגרפיה, היסטוריה וכו'. 2. ספרים על תולדות היהודים בארצות שונות. 3. ספרות קלאסית גרמנית (גיטה, שילר, היינה וכו'). 4. ספרות גרמנית מודרנית בת הזמן (תומאסמאן, פויכטוונגר וכו'). 5. ספרות אחרת. 6. ספרי מוסיקה. 7. ספרי אמנות, אדריכלות, בגרמניה ובעולם. 8. ספרות מקצועית – לפי המקצועות. על-פי

אנשי היישוב בני מזרח-אירופה, שכללה את הסופרים העבריים מההשכלה מאברהם מאפו ויל"ג ועד הסופרים החדשים ח"נ ביאליק וז' ובלזאק, על פי רוב בתרגום. הסופרים היהודים-גרמנים, שה'יקים' קראו בהם, כתבו רומנים היסטוריים ובהם הניצחון – בלדה ספרדית וגויא של לֵיאֹן פויכטוונגר, המשפחה מנאפולי וארבעים הימים של מוסה דאג של פרנץ ורפל ועוד. ספרים אלה נכתבו מתוך ידע עצום ושיטתי שרכשו הסופרים אודות התקופה שבה עסקו. חלק מן הספרים שימשו כאלגוריה למצב היהודים, לעידן שהקיץ עליו הקץ ערב מלחמת העולם השנייה. הספרים הללו שיקפו תרבות נרחבת של קהל קוראיהם. "נראה לי שספריות אלה השפיעו גם על השיחות והדיונים שהתנהלו בין היקים לבין חבריהם בעניינים עיוניים, מעבר

1 בין המולדות-היקים במחוזותיהם, עורכים משה צימרמן ויתם חותם, מכון שזר, ירושלים, 2005.

הספריות נתפשו כהרחבה של אישיות בעליהן. הן שיקפו את נטיותיו המיוחדות של בעליהן, שלו עצמו ובהמשך מורשת לדורות הבאים. בין המשיבים היו שסיפרו כיצד אביהם היה קם באמצע הארוחה כדי לעיין ולבדוק פרטים שהיו בספק. אחרים סיפרו כיצד בצוק העיתים הגיעו הספרים ארצה. אחרים דיווחו על צפיפות הדיוור לאחר העלייה לארץ, מה שגרם להרס של ספרים יקרי-ערך.

היה היו 1000 ספרים

אחד הסיפורים שהרשימו אותי במיוחד הוא סיפורו של פרופסור רפי כראל (שטרק) ראש המגמה לבריאות העובד והסביבה בפקולטה למדעי הרווחה והבריאות שבאוניברסיטת חיפה: "הורי הגיעו לפלשתינה בסוף שנת 1933 ואבי נתמנה למהנדס הראשי של תחנת הכוח בנהריים. נהריים הייתה ישוב קטנטן בעמק הירדן (למעשה בירדן של היום) מרוחקת מכל דבר הדומה לעולם התרבותי שממנו הגיעו הורי. הורדת הפסנתר וארגוני הספרים במקום נידח זה הייתה אירוע חריג שזכור היטב בישוב. הספרייה כללה מעל ל-1000 ספרים שאוכסנו בארונות זכוכית שהקיפו למעשה את כל קירות חדר המגורים. אני יליד 1938 כך שאינני יכול להגיד הרבה על התכנים, אך זכור לי היטב שספרים נשלפו והוחזרו לספרייה. עבורי הוו ספרי הטבע עם הציורים הנהדרים של פרפרים ופרחים מקור לבלוי מהנה. ידוע לי שהספרייה כללה סדרה של מעל ל-100 כרכים של המהדורה השנייה של המלאה של כתבי גתה וכנראה הרבה מהקלאסיקה הגרמנית של אז. זכורות לי היטב הסדרות הארוכות לאורך מדפים של כריכות זהות, כנראה "כל כתבי...". בדומה לסדרה הגדולה של כתבי גתה שאותה אני זוכר במפורש. הספרייה הזו אפשרה להורי ולידידיהם מעמק הירדן להמשיך ולחיות את "התרבות" שלהם גם במקום הנוכחי, במשך שנים. ב-14.5.1948, עם הכרזת המדינה, היה ברור שתהיינה בעיות במקום. הנשים והילדים פונו כבר כחודשיים קודם לכן. מאחר והישוב היה בעבר הירדן היה בו מחנה גדול של הלגיון הירדני ולידו חנה כוח של הצבא העיראקי. בשעה 14:00 התכנסו כל הגברים שנשארו במקום אצלנו בבית (כ-40 איש) וחיכו, אף אחד לא ידע למה. לבית נכנסו קציני ירדני וקציני עיראקי. הדבר הראשון שהקציני העיראקי עשה זה לעבור ולהסתכל על מדפי הספרים ואז הוא נגש לאבי ואמר "מה איש כמוך עושה כאן?" (מסתבר שהוא קבל את חינוכו הצבאי בגרמניה). מיד לאחר מכן ניתנה פקודה לקחת את כל הגברים (+ 2 נשים) בשבי והפקודה השנייה הייתה, לפני שהתחילה הביזה של הישוב על ידי הערבים "המקומיים", להעמיס את הספרייה של הורי על משאית ולהעבירה בצורה מסודרת לספרייה (הלאומית?) בעמאן. שם, לפי מספר ידיעות, היא עדיין שמורה (ניתן לזהות הספרים לפי ה-ex-libris של הורי). לאחר שובם של אנשי נהריים מן השבי, נתבקש כל אחד לערוך רשימה של הרכוש שאבד בנהריים כדי לחשב את הפיצוי מטעם החברה שהפעילה את תחנת הכח (לייצור חשמל). אבי כיקה (וממש מתחשק לי להוסיף כאן כינוי גנאי מסוים) ישב ומזכרונות הכין רשימה של מעל 1000 ספרים. הרשימה הוגשה ל"גורמים המתאימים" בחברת החשמל והתשובה שהוא קבל הייתה "אתה השתגע, כל אחד מגיש רשימה של ספרים בודדים. מה אתה מגיש לנו כאן

רוב התייחסו הכותבים למכירת הספריות או לשמירתן או העברתם לספריות ציבוריות. כותבים רבים התייחסו לדרך שבה הגיעו הספריות לארץ, לספריות של הסבים שנשארו בגרמניה ולמאורעות אחרים הקשורים בספריות. שלושים ואחת תשובות היו כמותניות וטבלת התוצאות מצורפת בהמשך הדברים.

חשיבותן של אמנויות פלסטיות ומוסיקה

הממצאים מלמדים שלספריות מבנה יסודי משותף. קלאסיקה גרמנית – גית, שילר, היינה. ספרות מודרנית גרמנית בת הזמן – למשל תומאס מאן ופויכטוונגר. ברוב הספריות – ספרי אומנות רבים, התמחויות, ספרי תווים ותולדות המוסיקה, ספרות מקצועית של בעליהן, רפואה, ביולוגיה, משפטים ועוד. שני צאצאים ציינו גם ספרים בלטינית. אשר לתפיסותיהם של בעלי הספריות, אתייחס למאמרו של ולטר מוזס בחוברת שנועדה למדריכי תנועת "כחול לבן" (Blau-Weiss) שהוכתרה בשם Gedanken zur Kunsterziehung, (חוברת 2) שהתפרסמה ב-1920 שם קובצו מאמריהם של כמה דמויות מנהיגות בקשר להנחלת החינוך לאמנות. אותה חוברת נפתחת בדיון על זיקות לאמנויות הפלסטיות. בתנועת הבלאו-וויס האמנויות הפלסטיות נתפשות כחלק מההשכלה וכחלק מבניית דמות-אדם ראויה. המאמר דן בצורך להבנת מהותה, תכניה ונשמתה של האמנות ולא רק ביטויי סגנון חיצוניים של אמנות זו או אחרת. בהמשך דנים בחוברת ביחס לאדריכלות, מוסיקה וכו'. בחוברת מופיעה ביבליוגרפיה הכוללת את כתביהם של אבות הדיסציפלינה של תולדות האמנות כמו היינריך וולפלץ ודומיו. נזכיר רק שעבודותיהם של חוקרים וסופרים אלו נלמדות כיום באוניברסיטאות בחוגים לתולדות האמנות, אך מעולם לא נלמדו כאן בבתי הספר התיכוניים. כלומר ספרי האמנות והמוסיקה, בספריות היקים, ביטאו את החשיבות שהתרבות הגרמנית ייחסה לאומנויות הפלסטיות ולמוסיקה.

ידע תחת ראוותנות

התשובות חושפות מציאות של ספריות גדולות, מגוונות, עשירות, אך גם מציאותן של ספריות קטנות יותר. אלה גם אלה, הוו חלק מחיי בעליהן, גם אם לא השתמשו בהן השכם והערב. הילדים שראו את כל זה התרשמו עמוקות. גם אם לא קראו בעצמם את הספרים, הבינו את חשיבותם וייחודם במציאות הישראלית. הספרייה הביתית שמשה גורם מהותי בהתנהלותם של אנשי הבית ובחינוך הדור הצעיר. העניקה מודל של חשיבות ללימוד ולעיסוק בבעיות תרבותיות ואינטלקטואליות. כך התפתחו חיים שהעמידו במרכז את הלימוד ואת הדעת, את בדיקת העובדות במקורות מקצועיים ומוסמכים בניגוד ל"שליפה" של אינפורמציה מפוקפקת, או אמרות כמו "סמוך על סמוך". מכאן עוצבו סטנדרטים תרבותיים תובעניים, המעמידים את הידע על עמים שונים תולדותיהם, יצירתם ומנהגיהם, כחלק מתרבותו של הפרט וחיבורו עם ערכים אנושיים אוניברסאליים, חיבורו לשאר העמים. ערכים אלה הפכו להיות חלק מהאישיות והזהות של אנשי הקהילה היקית מבלי שנוקקו להצננה ולראוותנות.

2 Blau-Weiss-Blätter Führerzeitung, Okt-Nov 1920, Jahrgang II des Führerheftes, Heft 1 und 2.

רשימה של 1000 ספרים? ובכך הסתיימה פרשת "הפיצויים" מחברת החשמל.

מדובר באלטיטה

ספריות אלו העניקו בטחון ליקים כבני התרבות המערבית. בכל ויכוח או שיחה, ניתן היה לשלוף ספר כזה או אחר, להביא את הדברים בשם כותביהם, ולהרגיש שבכל מקום בו אתה נמצא אתה משתייך לקהל נרחב של בני-תרבות המאמינים ששימורה ופיתוחה של התרבות (המערבית) יביא ליצירת אדם טוב יותר. ערכים אלה ומורשת זאת המשיכו להתקיים, לדעתי, אצל חברי הקהילה למרות מעלליה של גרמניה הנאצית וחרף השואה. הם תורגמו עם הזמן לערכים אוניברסליים ולא דווקא גרמניים. ההורים היקרים וחבריהם ציטטו את הסופרים והמשוררים, את המלומדים והחוקרים, שספריהם ניצבו כחיילים שומרי תרבות בספריות האמורות והזכירו את תפקידם באירועים שונים בחייהם, בפגישות ביתיות ובשיחות יום-יומיות. הצאצאים הפנימו כאמור

את חשיבותם. ראוי לציין כי מבנה הספריות משקף אוכלוסייה שבאה בחלקה הגדול מן הערים הגרמניות הגדולות, בעלי מקצועות חופשיים ואקדמיים. לפי כמה וכמה תשובות, היו ביניהם סבים בעלי תארים אקדמיים בגרמניה. אין לראות אפוא ספריות אלה כאופייניות לכל העלייה היקית אלא כביטוי לשכבה ספציפית, אליטיסטית במידה רבה, אוכלוסייה שהתחנכה בעיקר בגימנסיות ההומאניסטיות שבהן שילר וגתה היו יסוד מוסד של לימוד הספרות הנשגבת. (היינה התוסף מפני שהיהודים היו גאים מאוד במוצאו היהודי.) כל אלה בטאו את הערצתם של היקים לתרבות הגרמנית, את ניסיונם להשתלב בה עד עליית הנאציזם. הכותבים הנסקרים, גם אלה שהספריות כבר לא ברשותם, הביעו הערכה עמוקה לספריות של הוריהם, ראו בהם חלק מהזהות התרבותית והיקית של הוריהם, וחלק מהותי מאופי הבית שלהם. עלי להדגיש שלא מצאתי בדברי הכותבים הערצה לתרבות הגרמנית אלא לתרבות באופן כללי, אותה תרבות שהייתה חלק מתפיסת העולם של הוריהם, זאת שהתוותה את הערכים שהוקנו להם.

טבלה המגדירה את הקטיגוריות העיקריות של הספרים, ב-31 הספריות שעליהן מסופר ואת מספרי הספרים בכל קטגוריה

1. German classical literature

Goethe	29
Schiller	25
Heine	20
Lessing	4
Kleist	1
Uhland	1
G. Freytag	1
Grillparzer	1

2. Modern German literature

Thomas Mann	17
Feuchtwanger	8
H. Hesse	3
A. Zweig	3
Remarque	2
S. Zweig	2
G. Keller	2
Kästner	2
Tucholsky	2
M. Brod	1
Kafka	1
Lasker-Schüler	1
Rilke	1
Hauptmann	1
Werfel	1
Döblin	1
Wassermann	1

3. Non-German literature

Lagerlöf	3
Shakespeare	2
Dickens	1
B. Shaw	1
Ibsen	2
Balzac	1
Dostoevski	1
Gorki	1
Ilya Ehrenburg	1
Latin literature	2
Mythology	1

4. History

Mommsen	2
Josephus Flavius	2
Graetz	2
Dubnov	1

5. Philosophy

Kant	1
Marx/Engels	1
Schopenhauer	2
Nietzsche	1
Spinoza	1

6. Judaica

Jehuda Ha-Lewi	1
Gesenius	1

Bible	5
Prayer books	5
Buber	3
Rosenzweig	1

7. Zionism

Herzl	8
Weizmann	1
Ruppin	3
Landauer	1
Gordon	1
Palästinakunde	5

8. Music

9. Visual Arts

10. Lexicons

11. Atlases

12. Encyclopaedias

13. New Testament

14. Professional literature

Education	2
Zoology	1

15. Children's literature

Bosch	4
Grimm	3
Andersen	3
Dr Dolittle	1

16. Cookbook

פרופסור נורית כנען קדר, בעבר ראש החוג לתולדות האמנות באוניברסיטת תל-אביב ודיקאן הפקולטה לאמנות, בת הדור השני לקהילה, בתו של הפרופסור ארווין רבאו שהיה עד עלייתו ארצה בעלייה החמישית סגן מנהל בית החולים "מואביט" בברלין, תושבת מודיעין, חברת מערכת יקנתון.